
**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

УДК 338.48:338.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2018-4-1>**Бошота Н.В.**кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів
Мукачівського державного університету**ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

В статті розглянуто передумови та чинники розвитку туризму в Україні. Доведено, що наявність достатньої кількості туристичних об'єктів, їх порівняно рівномірне розташування по всіх регіонах, існування розгалуженої транспортної мережі поблизу всіх туристичних об'єктів дають підстави вважати Україну дестинацією і в дослідженнях, які проводяться на території країни, можна використовувати цей статус. Розглянуті передумови, етапи та характеристика еволюції розвитку туризму на території сучасної України в XX-XXI столітті

Ключові слова: туризм, дестинація, етапи розвитку, передумови, чинники, конкуренція, економіка.

В статье рассмотрены предпосылки и факторы развития туризма в Украине. Доказано, что наличие достаточного количества туристических объектов, их сравнительно равномерное расположение по всем регионам, существование разветвленной транспортной сети вблизи всех туристических объектов дают основания считать Украину дестинацией и в исследованиях, проводимых на территории страны, можно использовать этот статус. Рассмотрены предпосылки, этапы и характеристика эволюции развития туризма на территории современной Украины в XX-XXI веке

Ключевые слова: туризм, дестинация, этапы развития, предпосылки, факторы, конкуренция, экономика.

In the modern world, globalization is a source of dynamic development of the tourism sector, which in a certain sense makes state borders conditional, that is, inhabitants of different states and representatives of different cultures can freely interact, communicate, share a cultural experience. Taking into account that tourism is associated with many branches of the economy, it can be stated that there is a significant influence on social development, its stability and, in general, on the socio-economic state of the country. It should be noted that from the elite type of activity, leisure, as tourism was in the XIX century, it has become mass, and the services of tourism organizations are used by representatives of any age, class, gender, ethnicity, level of education, and kind of professional activity. The development of technologies, in connection with which there is more free time, and the formalization of the sphere of labour activity within the regulatory framework of observance of the right to work and recreation contributed to the mass character of tourism and its transformation into a vital need for a society of the modern epoch. In the 50s of the XX century, tourism has become a mass phenomenon, which was the reason for the emergence of international tourist organizations. Tourism is one of the sectors in the rapidly evolving economy of Ukraine. In the face of ever-increasing competition, the development of tourism in Ukraine can provide competitive advantages, increase the competitiveness of tourism services in the domestic and world markets, integrate Ukraine into world economic processes, increase profitability, increase consumption of services. Tourism is associated with many branches of the economy; one can state that it has a significant influence on the social development and on the socio-economic state of the country. The purpose of the article is to study the preconditions and factors of development of tourism in Ukraine, a comprehensive analysis of the preconditions for the development of tourism in Ukraine in the XX-XXI centuries, as well as research of historical experience for the development of tourism in the country. The article considers the preconditions and factors of tourism development in Ukraine. It is proved that the presence of a sufficient number of tourist facilities, their relatively uniform location in all regions, the existence of an extensive transport network near all tourist facilities give grounds to consider Ukraine as a destination and in studies conducted on the territory of the country, you can use this status. The preconditions, stages, and characteristics of the evolution of tourism development in the territory of modern Ukraine in the XX-XXI century are considered.

Keywords: tourism, destination, development stages, preconditions, factors, competition, economy.

Постановка проблеми. Туризм, безумовно, є однією з галузей в економіці України, яка бурхливо розвивається. З кожним роком все більше іноземних громадян відвідують Україну, а українців подорожує по світу. Подібна тенденція простежується останні 2-3 роки [9], хоча Україна і відстає від розвинених країн, де щорічне зростання міжнародного прибуття туристів прогнозується на рівні 3% і оборот галузі в 2030 р. досягне \$ 1,8 млрд. [10]. В умовах конкуренції, що постійно загострюється, розвиток туризму в Україні може забезпечити конкурентні переваги, підвищення конкурентоспроможності туристичних послуг на внутрішньому і світовому ринках, інтеграцію України в світові економічні процеси, зниження витрат у сфері виробництва і надання послуг, підвищення рентабельності, зростання споживання послуг тощо.

Незважаючи на наявність низки досліджень, в питаннях розвитку туризму спостерігається протиріччя між теорією і практикою. Для вирішення проблем розвитку туризму необхідно обґрунтування не тільки економічних, а й соціальних передумов його розвитку, дослідження факторів, що визначають такий розвиток, методів і механізмів стимулювання розвитку туризму в країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до наявної літератури в галузі туризму, слід констатувати, що питанням передумов розвитку туризму в Україні не приділялося достатньої науково-дослідницької уваги. Однак, з огляду на ефективність здійснення в останні роки державної політики в сфері туризму, вже спостерігаються тенденції збільшення наукової уваги до цих проблем. Акцентуємо увагу на дослідницькій практиці Дядечко Л., Ткаченко Т., які розглядали становлення туризму. Розвиток туризму розглядали такі вчені, як Агафонова Л., Кифяк В., Любіцева О., Мальська М., Морган Л., Худло В., Шульгін Л. та ін. Ткаченко Т., Костіна О., Рачко В. систематизували етапи становлення туризму в Україні, виділивши 5 періодів [7]. Передумови розвитку окремих видів туризму заслуговують на окрему увагу, зокрема екологічного (Добровольська Н., Кандиба Ю. [3]), регіонального (Мешко Н., Редько В., Крупський О. [6]), промислового, індустріального (Білецький С., Гайко Р., Грабовецький Б., Кошель В.), молодіжного (Зінченко В., Інкін О.). Сукупність джерел є достатньою для вивчення історичних процесів формування, становлення і розвитку туризму в Україні, проте потребують систематизації передумови і чинники його розвитку. Актуальність досліджуваної проблеми зумовили вибір теми та мету дослідження.

Метою статті є дослідження передумов і факторів розвитку туризму в Україні, комплексний аналіз джерел щодо цілісної картини передумов розвитку туризму в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття, а також дослідження набутого історичного досвіду для подальшого розвитку туризму в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному світі глобалізація – це джерело динамічного розвитку сфери туризму, яка, в певному сенсі, державні кордони робить умовними, тобто мешканці різних держав і представники різних культур можуть безперешкодно взаємодіяти, спілкуватися, обмінюватися культурним досвідом. Враховуючи, що туризм пов'язаний з багатьма галузями економіки, можна констатувати наявність значного впливу на суспільний розвиток, його стійкість і, взагалі, на соціально-економічний стан країни.

Слід зауважити, що з елітарного виду діяльності, проведення дозвілля, яким туризм був ще в ХІХ ст., він перетворився в масовий, і послугами туристичних організацій користуються представники будь-якого віку, класу, статі, етнічної приналежності, рівня освіти і роду професійної діяльності. Розвиток технологій, в зв'язку з чим з'являється більше вільного часу і формалізація сфери трудової діяльності в рамках нормативно-правового забезпечення дотримання права як на працю так і на відпочинок, сприяли масовості туризму і перетворення його в життєво важливу потребу для суспільства сучасної епохи. У 50-х рр. ХХ ст. туризм набув масштабів масового явища, що стало причиною виникнення міжнародних туристичних організацій.

Таким чином, туризм став одним з видів міжнародних відносин, які зачіпають важливі сторони суспільного життя окремих країн. У 1945 р. новостворена Організація Об'єднаних Націй включила в список питань проблеми міжнародного туризму. Туризм набув статусу «феномена ХХ століття». На початку 60-х рр. була створена Всесвітня асоціація туристичних агентств BATA (WATA – World Association of Travel Agencies) з чітко вираженою метою – сприяння створенню по всьому світу мережі агентств BATA; забезпечення комерційних інтересів своїх членів шляхом обміну технічною та комерційною інформацією про їх діяльність; створення стандартів туристичної документації, розширення сфер її застосування.

З позицій офіційно прийнятих нормативних положень в українському законодавстві [1] під туризмом розуміються тимчасові виїзди (подорожі) осіб з постійного місця проживання з певними цілями без отримання доходу в місці (країні), куди виїжджає людина. Це досить вузьке визначення туризму, яке не несе в собі соціо-

культурної значущості туризму, не відображає специфіки його впливу на розвиток міжнародних відносин, міжкультурної комунікації. Цей аспект закладено у визначенні туризму, представлено у Манільській декларації по туризму (1980 г.), що визначає туризм як діяльність, яка має важливе значення в житті народів через її безпосередній вплив на найважливіші сфери життєдіяльності держав (соціальну, культурну, економічну, освітню) і міжнародні відносини [5]. В даній декларації туризм представлено з позицій діяльнісного підходу, коли підкреслюється його важлива роль в забезпеченні і зміцненні миру, хоча сам розвиток туристичної сфери також залежить від тенденцій в міжнародних відносинах.

Якщо говорити про передумови та чинники розвитку туризму, то можна виділити:

– історичний фактор – може проявлятися у вигляді згадки країни в контексті світової історії або в позначенні місць, де відбулися знамениті події (прийняття християнства, центр Римської імперії, Великий шовковий шлях; для України – хрещення Русі).

– індустріальні передумови – якщо країна відома виробничими досягненнями або економічним станом, має визнані бренди (швейцарські годинники, чай Індії, автомобілі Японії та Німеччини, кава з Бразилії). Популярність товарів підвищує туристський інтерес до країни.

– географічні чинники – територіальні характеристики держави, завдяки чому вона може бути знаменита на міжнародній арені, наприклад, маленькі розміри, наявність великих абсолютних висот, унікальних озер, кліматичні умови (субтропіки, точки критичного холоду або тепла і т.д.; для України – Карпати, гора Говерла, Кришталева печера, вулкан Старуна, Водоспади: Гук, Лумшори, Труфанець, Русилівські водоспади, Олешківська пустеля, Дністровський каньйон та багато інших).

– спортивні передумови – місце зародження, поширеність виду спорту або захоплення, наприклад футбол, корида, східні единоборства, йога (в Україні – плавання, бокс, шахи).

– подійні фактори – широковідомі події, наприклад, карнавал в країнах Південної Америки, в Україні – Сорочинський ярмарок, Одеський міжнародний кінофестиваль.

– культурні передумови – представлені книгами знаменитих письменників, поетів, полотнами художників, архітектурною спадщиною; в Україні – народна музика і танці, бандура, багато представників світової культури є корінними українцями; 7 об'єктів в країні, які входять в список ЮНЕСКО, архітектурні об'єкти і т.д.

Докладно історію туризму в Україні розглянуто такими науковцями, як Устименко

Л.М., Афанасьєв І.Ю. [8], Абрамов В. В., Тонкошкур М. В. [2]. На думку більшості авторів туризм в сучасному розумінні отримав розвиток в кінці XIX ст., зі значним зростанням у другій половині XX ст.

Складний період історичного розвитку України на початку 20-го століття наклав відбиток і на розвиток туризму. Варто згадати про революцію 1917 року, яка внесла корінні зміни до багатьох аспектів життя і в перший час про туризм ніхто і не згадував. З 1922 року український туризм став невід'ємною частиною туризму СРСР. На підставі даних, отриманих з архівних, історичних та літературних джерел, інформація про наявність в республіках СРСР туристично-екскурсійних виробничих об'єднань, говорить про те, що Україна завжди мала туристичну привабливість.

Феномен туризму виник в новітній час як наслідок посилення потреб людей у відновленні фізичних і духовних сил, спільно з появою естетичного інтересу до природних і культурних пам'яток. Як масове явище туризм оформився в епоху модернізації, завдяки якій виникли індустріальні суспільства. В результаті промислових досягнень рівень і якість життя різко підвищилися: працівники отримали право на п'ятиденний робочий тиждень і, відповідно, зріс час відпочинку. Популярності набули тури «вихідного дня». Крім п'ятиденного робочого тижня працівники одержали право на відпустку 2-3 тижні щорічно. Після цього туризм став розвиватися вкрай стрімко.

Можна виділити наступні етапи еволюції туристичного комплексу на території сучасної України в період з початку XX ст. по теперішній час (табл. 1).

Історія розвитку туризму незалежної України веде відлік від розпаду СРСР, коли фактично припинила існування колишня єдина туристично-екскурсійна система і почався період становлення національного туризму, зародження туристичного бізнесу.

Обґрунтуємо відповідність території України поняттю дестинації, як комплексної організаційно-економічної структури, що утворюється в результаті регіоналізації туризму [4].

З економічної точки зору – це цілісний простір, на всій території якого торгівля здійснюється з використанням місцевої валюти (гривня), основним центром є столиця країни Київ, де знаходяться основні головні офіси основних банківських установ, промислових підприємств та представництва іноземних організацій. Крім цього, в містах проживає близько 70% всього населення країни, що дозволяє місту грати роль головного ринку. Все це свідчить про однорідність діючих економічних від-

Еволюція розвитку туризму на території сучасної України в XX-XXI столітті

Етап	Характеристика
Дорадянський (хаотичний розвиток)	Частина сучасної України - її західні області - входили до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини. Східні області в силу недостатнього економічного розвитку були регіоном, де туристична діяльність перебувала на стадії зародження. В центральних областях поширення набули природно-краєзнавчий туризм і індивідуальні подорожі. Споживачами туристського продукту була найбільш активна невибаглива до рівня сервісу частина населення: учні, дослідники і любителі активного відпочинку. Мірою, що визначає розвиток туристичної діяльності, була наявність туристичних стоянок, що забезпечують короткочасне проживання туристів. Туристична діяльність представлена в формі самодіяльних екскурсійних поїздок
Радянський (плановий розвиток)	1926 р. - створення Об'єднаного екскурсійного бюро 1928 р. - бюро ліквідовано. Створено АТ «Радянський турист» («Рад-тур»). 1930 р. - Створено Всеоюзне добровільне товариство пролетарського туризму и екскурсій - ТПТЕ (злиття АТ «Рад-тур» та Товариства пролетарського туризму) 1939 р. - ліквідовано ТПТЕ, Створено Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ) Поява навчальних закладів туристичної спрямованості. Створення обласних і районних рад по туризму та екскурсіях для організації дозвілля населення; патріотичного та ідеологічного виховання; дослідження території; підготовка та атестація громадських туристсько-екскурсійних кадрів. Створення екскурсійних бюро. У зв'язку з зростанням кількості туристичних установ відбувалося зростання кількості видів послуг. Закладено основи сучасної туристичної територіальної структури України.
Пострадянський (розвиток в умовах конкуренції)	Поява нових систем і видів господарювання (франчайзинг, таймшер), приватних туристичних підприємств (агенти, оператори, підприємства гостинності тощо). Розвиток нових видів туризму. Нарощування експорту туристичних послуг в розрізі окремих територій. За кордоном Україну починають розглядати як одну з найбільш стабільних країн з унікальними туристичними можливостями. Крім того, цьому сприяють такі плюси країни на світовому туристичному ринку як гостинність і доброзичливість українців, природні пам'ятки країни, її історія і багатство культурного і етнічного розмаїття, а також туристична інфраструктура. Туристична діяльність спирається на існуюче туристичне законодавство. Основоположним є закон «Про туризм», в якому представлена термінологія, перераховані суб'єкти та види господарювання, правове регулювання в сфері туризму.

носин на всій території. З цього випливає, що турист, перебуваючи на території України і пересуваючись з одного місця в інше, не буде відчувати великих відмінностей в економічному середовищі.

З географічної точки зору важливо відзначити наступне. Територія відділяється адміністративними і географічними бар'єрами від сусідніх країн і займає 603,6 тис. км². Великі розміри території дають можливість подорожувати, а наявність розгалуженого авіаційного та залізничного сполучення, мережа автомобільних доріг – познайомитися з країною за відносно короткий проміжок часу. У географічному відношенні важлива внутрішня просторова організація системи туристичних об'єктів.

Третій індикатор – туристична орієнтованість. Завдяки радянському періоду і тенденціям останніх років, в Україні сформувалися досить сприятливі умови для розвитку туризму. Йдеться як про туристичні традиції, так і про появу нової та реконструкцію існуючої туристичної інфраструктури, приведення туристичних об'єктів в належний стан та вигляд, будівництво доріг, що з'єднують всі регіони і що робить доступною для відвідування практично всю територію країни.

Після того, як територія визнається дестинацією, з'являються переваги для туристичного дослідження, управління та розвитку.

Майже всі дослідники відзначають багатий туристичний потенціал України, який проявляється у вигляді історико-культурних ресурсів

(замки, церкви, собори, монастирі, місто-заповідник), гірського рельєфу і ландшафту (Карпати). Особливе місце займають озера, річки, моря. Бальнеологічний потенціал і курорти поки що не мають широкої популярності у закордонних туристів.

На розвиток туризму і збільшення туристичних потоків в Україні впливають різні групи чинників. Серед них, на наш погляд, найбільш важливими на сьогоднішньому етапі розвитку туризму є аттрактивність території, соціально-еколого-економічні передумови та інформаційні ресурси.

В цілому, розвиток туризму стримують такі фактори:

- загальна соціально-економічна нестабільність, що призводить до стрибкоподібного падіння попиту, різкої поляризації попиту і пропозиції на шкоду асортименту та якості послуг, деградації всіх форм соціального туризму;
- відсутність необхідного фінансування для реалізації програм розвитку туризму;
- недостатня розвиненість інфраструктури туризму;
- відсутність єдиної рекламної політики у суб'єктів туристичної діяльності по створенню іміджу країни, недостатня реклама національного туристського продукту.

Висновки. Для багатьох країн з початку нового тисячоліття туризм став основною галуззю економіки, яка стрімко і ефективно розвивається, забезпечує приплив іноземної

валюти і організацію робочих місць, що в умовах нестабільності є важливим фактором для перегляду економічної політики. Більш того, на наше глибоке переконання, в XXI столітті саме туризм стане провідною галуззю з тієї причини, що він є сферою стійких інвестицій в кризові часи, а тому державна підтримка цієї галузі, як мінімум, економічно необхідна.

Узагальнюючи, можна підсумувати, що змінилося за останні 27 років. По-перше, якщо в 1991 році Україна, як незалежна держава, з'явилася на туристичній мапі світу, то до 2018 року вона розширила свою впізнаваність, встановила туристичну ідентичність. Змінилося уявлення про туристичний характер країни, сформований в радянські часи, завдяки об'єктивним факторам, а також джерелам інформації. З появою туристів готелі почали реконструюватися, будувалися нові, підвищився рівень обслуговування в різних сферах завдяки приходу в країну світових готельних мереж, а також інформаційної доступності та саморозвитку. У всіх сферах обслуговування в Україні можна зустріти світові бренди. Підвищився рівень знання іноземних мов. В багатьох університетах стали готувати кадри для роботи в сфері туризму. Можна сказати що тенденції ведуть до розвитку сфери туризму в Україні у всіх напрямках: збільшення кількості можливих видів туризму, розширення асортименту туристичних продуктів, підвищення рівня професіоналізму персоналу, оновлення інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР – поточна редакція від 11.02.2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. Абрамов В.В. Історія туризму: підруч. / В.В. Абрамов, М.В. Тонкошкур; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х: ХНАМГ, 2010. 294 с.
3. Добровольська Н.В. Передумови розвитку екологічного туризму в Україні на основі використання об'єктів природно-заповідного фонду / Н.В. Добровольська, Ю.І. Кандиба // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. 2016. Вип. 4. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ksuhsgs_2016_4_18.
4. Крупа І.П. Про дефініцію «туристична дестинація» / І.П. Крупа // Питання культурології. 2013. Вип. 29. С. 83–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PkI_2013_29_12.
5. Манильська декларація по мировому туризму // Принята на Всемирній конференції по туризму 10 жовтня 1980 г. С. 187.
6. Регіональний туризм: стратегія, ресурси, перспективи розвитку: Монографія / Н.П. Мешко, В.Є. Редько, О.П. Крупський та ін. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. 321 с.
7. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку / [Ткаченко Т.І., Костіна О.М., Рачко В.І. та ін.]. Тернопіль: Терно-граф, 2008. 976 с.
8. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму: Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2005. 320 с.
9. Державна служба статистики – офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Tourism Towards 2030. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284414024>